

מדריך הלכתי לימי בין המצרים

א' אב - י' אב

לשנת תשפ"ג

הלכות תשעת הימים

מובא בשו"ע: "מראש חודש אב עד התענית ממעטין במשא ומתן ובבנין של שמחה"¹. בדין זה נחלקו הפוסקים, האם מיעוט משא ומתן קאי רק על משא ומתן של שמחה, כגון קניית כלי כסף וזהב דירה וכדומה, או שדין מיעוט משא ומתן קאי גם על דברים שאינם צריכים באופן הכרחי², ומה שמותר לקנות הוא רק דברים הכרחיים, כגון מקרר חדש, או מכונת כביסה, כי הישן התקלקל, ודברים שהם לצורך פרנסתו, כגון רכב שצריך לפרנסה, או מחשב חדש. למסקנת הפוסקים, מכיון שיש מחלוקת מה כלול במיעוט משא ומתן לכן מחמירים גם כדעה השניה.

מוצרים ביתיים ורהיטים

מראש חודש אב אסור לקנות כלי כסף וזהב, ותשמישים החביבים על האדם כגון רהיטי יוקרה, מקרר מכונת כביסה, ושאר כלי הבית שאין צורך גמור (עכשווי) בדבר אבל דברים פעוטים כגון כפיות, קערות, כלי כתיבה, מותר לקנות. אף ללא צורך עכשווי.

מי שקנה רהיטי יוקרה וכדומה, לפני תשעת הימים עדיף להמנע מלהכניסם בביתו בתשעת הימים, אך אם זה יגרום לעיכובים בהובלה וכדומה, יהיה מותר להכניסם לביתו, אך לא ישתמש בהם עד אחר חצות בעשירי באב.

קניית מכונת

אין לקנות רכב בתשעת הימים. אך אם הוא לצורך פרנסתו מותר³.

מי שהזדמן לו לקנות רכב במחיר זול מהרגיל, ולאחר תשעה באב תתיקר הקניה מותר לקנות ולהשתמש בו מיד.

1. תענית כו ע"ב, רמב"ם תעניות פ"ו, ה"ה, שו"ע תקנ"א, ב.

2. משנ"ב תקנ"א, ב.

3. אגרות משה ח"ג סימן פ.

שכירת רכב

מותר להשכיר רכב בתשעת הימים ולהשתמש בו מיד⁴.

קניית בגדים

אסור לקנות בגדים חדשים⁵ ומנעלים חדשים (אף אם אינם חשובים) ואף אם דעתו ללובשם אחר תשעה באב. אך אם יש מבצע משמעותי שמסתיים לפני תשעה באב, מותר לקנות וללובשם בחצות בעשירי באב, (ולספרדים עד מוצאי יום עשירי באב)⁶.

בגדי ילדים

מותר לקנות בגדי ילדים עד גיל שש, ואף להלבישם בתשעת הימים⁷.

חפצי מצוה

מותר לקנות תפילין חדשים⁸ כיון שהוא רק למצוה וה"ה למזוזות. אבל טלית גדול, וציצית קטן, שלובשים אותם רק למצוה, כיון שהם בגדים אסור. אך אם אין ברשותו טלית אחר ואי אפשר להשאיל מאחר, או לכבס טלית ישן, יהיה מותר לקנות וללבוש מיד.

נעלי תשעה באב

נעלי בד או מחומר אחר שאינו עור בהמה שלובשים ביום תשעה באב, מותר לקנות אם אין לו נעליים אחרות, ואף ללובשם בפעם הראשונה בתשעה באב.

אבל גם בזה יש להמנע לקנות נעליים יקרות.

4. הליכות אבן ישראל של הרב פישר, בין המצרים, 274, שכותב שמותר להשכיר כלים חדשים בתשעת הימים אף אם אסור לקנותם.

5. שו"ע תקנ"א, ב.

6. מחזיק ברכה תקנ"ח סק"ג, חזון עובדיה ארבע תעניות ע' קכ"ט.

7. רמ"א תקנ"א, יד, אור לציון ח"ג פכ"ז, ג.

8. שו"ע תקנ"א, ב ורמ"א שם.

מכירת מוצרי יוקרה

מי שפרנסתו במכירת מוצרי יוקרה כגון מכוניות, כלי כסף, וכדומה מותר לו להמשיך בעבודתו, כי מסחר לצורך פרנסה מותר (בנוגע ליום תשעה באב עיין להלן).

בנייה ושיפוצים

ההלכה קובעת כי "מראש חודש אב ממעטים בבניין של שמחה". הציווי למעט בבניין אמור על כל מלאכת בנייה או שיפוץ שאינה הכרחית, לשימוש במבנה אבל אם יש צורך להרחיב את המבנה מפני שנתרבו בני הבית או העובדים, או שנדרש לתקן נזקים, נזילה וכדומה הדבר מותר.

כאשר בנייה או השיפוץ הם לשם יופי או הרווחה בלבד, גם אם העבודה כבר לקראת סיום חייבים להפסיקה בהגיע ראש חודש אב.

שיפוץ לצורך מצווה כגון בית כנסת, ישיבה או תלמוד תורה וגני ילדים וכל עבודה שהוא לצרכי ציבור, מותר אפילו בערב תשעה באב.

בניין על ידי נכרי

בניין על ידי נכרי וכן שיפוצים כמו צבע, סיד וכדומה, אסור גם על ידי נכרי. אך אם שכר נכרי קודם ראש חודש בקבלנות, אף אם היה בדיעתו של היהודי שהנכרי יעבוד בתשעת הימים הדבר מותר אף בט' באב עצמו. אך אם יכול לפייסו בדבר מועט, שימתין עד אחרי תשעה באב תבוא עליו ברכה. ואם יש הפסד גדול, אפשר להקל לבנות בכל מקרה, ובפרט כשהתחילו לפני תשעת הימים.

מעבר דירה

ככלל אין להיכנס לדירה חדשה, קנויה או שכורה, בתשעת הימים⁹ גם מפני השמחה שבדבר וגם מפני שאין בימים אלו סימן טוב. אבל אם עיכוב הכניסה יגרום להפסד גדול, מותר להיכנס.

כיבוס בגדים

9. מקור חיים סוף סימן תקנ"ב.

אסור לכבס בגדים, ואפילו על מנת ללבשם לאחר תשעת הימים, ואפילו אם יוצא לדרך מיד לאחר תשעה באב. אסור ליתן לכובסת עכו"ם (או ניקוי יבש) לכבס מראש חודש ואילך. אמנם, כשאינן לו כתונת לשבת, מותר לכבסו ע"י נכרי. אבל קודם ראש חודש מותר לתת, אף על פי שתכבס אחר ראש חודש.

אסור לגדולים לכבס כסות קטנים. אמנם, בקטנים שתמיד מלכלכים בגדיהם, מותר לכבס בגדיהם בצנעה, אך אסור להוסיף בגדים אחרים למכונת כביסה. מה שהותר הכיבוס בשבילם הוא דוקא כשצריכים לזה כעת, אבל לכבס ולהניח פשוט שאין להקל.

יש אומרים שגם כתם אסור להוריד על ידי כיבוס מקום הכתם, ויש מקילים להסיר את הכתם בכל אופן. אם מתבייש לצאת עם כתם זה לרחוב מותר, וכן לכבוד שבת מותר לכבס את הכתם שבבגד, ויסירו במגבון לח כי במקרה זה, מותר לכל הדעות.

פאה נכרית

אסור לכבס פאה נכרית, ובמקום צורך (כגון שאין לה אחר) יש להקל, חוץ משבוע שחל בו תשעה באב. אך מותר לסדר, ולסרוק הפאה.

גיהוץ

אין לגהץ בגדים הן כדי ללובשם במיידית, וכן כדי להניחם לאחר תשעה באב. וזה גם על ידי נכרי, כי דין גיהוץ כדין כיבוס. אולם לקפל בגדים מותר.

גזיזת צפרניים

מותר ליטול צפרניים בתשעת הימים, ואינו אסור אלא בשבוע שחל בו תשעה באב¹⁰.

10. משנ"ב תקנ"א, סק"כ ובעת הט"ז האוסר מבואר שדווקא בשבוע שחל בו תשעה באב.

רחיצה

אסור לרחוץ כל גופו לתענוג בתשעת הימים, אפילו בצונן, אבל מותר לשטוף פניו ידיו ורגליו. הפוסקים האשכנזים כתבו¹¹ שיש להקל להתקלח אף רוב גופו, לאדם הסובל מזיעה יתירה ואין דעתו מיושבת עליו, או שאין דעת בני אדם הסובבים אותו סובלתו. אבל יש להתקלח רק במים קרים, ובאם אינו מספיק להסיר הזיעה, מותר גם בחמין ואף עם סבון (שכל שהוא משום נקיות ולא לתענוג מותר) ויש להשתדל להתקלח בצנעה.

אכילת בשר

נוהגים לא לאכול בשר ולא לשתות יין, מראש ר"ח אב כולל ר"ח (אבל לספרדים האיסור לא כולל ראש חודש עצמו ורק מב' באב אסור). תינוקות בני שנה ושנתיים מותר לתת להם בשר כיון שמועילה לבריאותם¹².

מעוברת או מינקת עד ל' יום, יש להקל להם לאכול בשר ויש להעדיף בשר עוף. אם אי אפשר, אפשר להקל גם בבשר בהמה¹³. איסור אכילת בשר כולל בשר עוף ותבשיל של בשר, ודווקא בתבשיל שיש בו בשר, אבל אם רק נתבשל בקדרה בשרית אפילו היא בת יומא, מותר.

11. פסקי תשובות ח"ו סימן תקנ"א אות מח. אגרות משה אה"ע חלק ד סימן פד אות ד.
12. מגן אברהם תקנ"א סקל"א; חיי"א כלל קל"ג סט"ז; נטעי גבריאל, בין המצרים פרק לח, א.

13. שערי תשובה תקנ"א סקב"ט.

דינים ומנהגים לתענית תשעה באב

צום תשעה באב

נקרא בדברי הנביאים "צום החמישי" (זכריה ח' י"ט) מפני היותו חל בחודש החמישי¹ ונקבע ליום תענית מפני שבאותו היום אירעו חמשה דברים: א' נגזר על אבותינו (דור המדבר) שלא יכנסו לארץ. ב' חורבן בית ראשון. ג' חורבן בית שני. ד' נלכדה עיר גדולה בישראל, וביתר שמה, והיו בה אלפים ורבבות מישראל, והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גויים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש. ה' בו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע (לאחר חורבן בית שני) את ההיכל ואת סביביו².

ערב תשעה באב

טיול: לא יטייל בערב תשעה באב³.

תחנון: אין אומרים תחנון במנחה ערב תשעה באב משום דתשעה באב אקרי מועד⁴.

לימוד התורה: נהגו שלא ללמוד מחצות ואילך כי אם בדברים המותרים בת"ב⁵ (כפי שיפורט להלן בדיני ת"ב).

1. ר"ה י"ח, ב'.

2. תענית כ"ו, ב', רמב"ם הל' תעניות פ"ה ה"ג.

3. רמ"א או"ח סי' תקנ"ג ס"ב, המטה משה אות תשי"ח הביא ב' טעמים, טעם א': בשם רש"י היות ונהגו שלא ללמוד תורה מערב תשעה באב אחר חצות משום שזה גורם לשמחה, א"כ מי יקל ראשו לשמוח עצמו בטיולים, ומשמע מטעם זה שהקפידה היא מחצות ואילך. טעם ב': בשם הכלבו שלא יטייל כדי שלא יבוא לידי שחוק והיתול.

4. שו"ע או"ח סי' תקנ"ב ס"ב וביאר הערוך השלחן בסוף סי' תקנ"ב "והעניין הוא לסימן כי אנו מובטחים בהשם יתברך, שעוד יתהפכו הימים האלה למועדים ושמחה וימים טובים".

5. רמ"א או"ח סי' תקנ"ג ס"ב, מג"א שם סק"ז, כולל חב"ד. לאידך המשנ"ב שם סק"ח כתב

שיעורי חת"ת: לכתחילה יש ללמוד לפני חצות היום⁶ ובדיעבד עד השקיעה⁷.

לימוד רמב"ם: עד חצות היום ואפשר להשלים רק ממוצאי ת"ב⁸.

לימוד ענייני בית הבחירה: כדין לימוד חת"ת⁹.

אכילה: מנהג העולם לאכול סעודה קבועה קודם מנחה ונוהגים להרבות קצת בסעודה זו¹⁰ אך מ"מ יזהר שלא ימלא כל שבעו באופן שהסעודה השניה לא תהי' אכילה גסה¹¹.

דיני סעודת המפסקת

סעודת המפסקת נאכלת אחר חצות היום והינה הסעודה הקבועה האחרונה שאוכלים לפני הצום¹².

ישנם ב' אופנים איך לנהוג בנוגע לזמן סעודת המפסקת

אופן א': אוכלים סעודה קבועה קודם מנחה ומברכים ברכת המזון ואח"כ מתפללים מנחה ואוכלים סעודת המפסקת¹³. אבל בהפסק ברהמ"ז לבד לא מהני¹⁴. **אופן ב':** מי שהתפלל מנחה מקודם רשאי

דיש שפקקו על מנהג זה המהרש"ל, הגר"א, המאמר מרדכי, והחיי אדם והכריע "דמי שרוצה להקל בזה אין מוחין בידו" ראה גם לקו"ש חלק י"ט עמ' 43 הערה 53 שהביא דעות המפקקים.

6. לוח כולל חב"ד.

7. כיון שאף בת"ב עצמו שאסור מדינא אומרים חת"ת אחה"צ.

8. כך נכתב ב"מורה שיעור" להרמב"ם (מוגה).

9. עפ"י ההוראה ללמד בת"ב אחה"צ ראה סה"ש תנש"א ח"ב עמ' 691 סוף הערה 87.

10. רמ"א או"ח סי' תקנ"ב ס"ט כדי שלא יזיק להם התענית. והמג"א סקי"א כתב שהוא זכר לסעודה שעשו בימי בית שני ביום ת"ב שנהפך להם לששון ולשמחה.

11. משנ"ב שם סקכ"ב.

12. שו"ע שם ס"ט.

13. רמ"א שם ס"ט.

14. שער הציון שם סקט"ז.

לאכול שני תבשילין בסעודה הראשונה שאוכל אחר אחר חצות וימתין כשעה בין הסעודה הראשונה לסעודת המפסקת¹⁵.

מאכלים שאסור לאכול: ערב ת"ב אחר חצות היום אסור¹⁶ **מן הדין**¹⁷ לאכול בשר בסעודה המפסקת, ואסור לשתות יין (דאילו מצד המנהג נהגו לאסור מר"ח¹⁸) ומטעם זה אף חולה או יולדת המותרים בתשעת הימים לאכול בשר ויין, אסורים בהם בסעודה זו¹⁹.

ונהגו לאסור בשר מלוח (בשר בן שלשה ימים) ובשר עוף²⁰. ואכילת דגים²¹.

אכילת שני תבשילין: לא יאכל שני תבשילין²², כדי להרבות אבל ולזכור חורבן הבית ויצטער עליו²³. ולמנהג שאוכלים ביצה מבושלת, אין לאכול תבשיל אחר.

בישל מין אחד בשתי קדרות, אחד בלילתו עבה ואחד בלילתו רכה מקרי שני תבשילין²⁴. אבל אם שניהם בשוה אין קפידא לאכול משתי הקדירות²⁵.

15. נט"ג בין המצרים פרק נ"ב סעיף א' והערה ד'.

16. שו"ע או"ח ריש סי' תקנ"ב. ובטעם הדבר הביא הביאור הגר"א שם בסקט"ז בשם התרומת הדשן שבסעודה זו אנו נחשבים כאונן שמתו מוטל לפניו, וכשם שאונן אסור בבשר ויין, אף בסעודה זו אסורין בבשר ויין.

17. משנ"ב שם סק"ג.

18. שו"ע או"ח סי' תקנ"א ס"ט כדעה ב'.

19. הלכות ומנהגי בין המצרים עמ' צ"ט.

20. שם סי' תקנ"ב ס"ב.

21. שם, והמג"א שם בסק"ג קיים את גירסת השו"ע שעוסק "בדגים" וכן המשנ"ב שם בסק"ו, לאידיך הנחלת צבי גורס "גדיים" במקום דגים וכן נקט הביאור הגר"א שם בסק"ו והערוך השלחן שם בסק"ג. מ"מ להלכה העיקר כהמג"א. ובטעם הדבר כתב המג"א שיש מקומות שדגים הם בכלל בשר לגבי נדרים וכן משום שהוא מאכל העולה על שולחן מלכים ושמחה הוא לאיש.

22. שו"ע שם ס"א.

23. משנ"ב שם סק"א וראה גם מה שכתב בסקי"א "משום דבריבי תבשילין יש בו כבוד ותענוג.

24. שו"ע שם ס"ד.

25. מג"א סק"ג.

יש להחמיר וליזהר מלאכול שני מינים בקדרה אחת, אלא אם כן הוא דבר שדרכו בכך כל השנה כגון מאכל שכל השנה נותנים עליהם בצלים²⁶ וכן מרק ירקות שמערבין בו כמה מינים ומבשלם ביחד נקרא תבשיל אחד²⁷ אבל תבשיל הנעשה משני תבשילין שרוב פעמים אין עושים כן ה"ז ב' תבשילין²⁸.

תבשיל הנעשה מדבר שנאכל כמות שהוא חי נקרא תבשיל לענין זה.²⁹ וכן מאכל צלי³⁰ או מעושן³¹ נחשב לתבשיל.

מאכל אפוי אינו נחשב לתבשיל ולכן מותר לאכול פת עם תבשיל³².

מותר לאכול פירות לא מבושלים, אפלו כמה מינים³³.

תה וקפה אינם נחשבים לתבשיל³⁴.

מי שאינו צם מחמת בריאותו מסתבר שהוא מחויב לאכול סעודת המפסקת³⁵.

יש להקפיד ליטול ידים בסעודת המפסקת ולאכול פת כי אכילת ביצה אינה נחשבת לסעודה וא"כ נמצא שסעודתו הקודמת הייתה הסעודה המפסקת והרי אכל בה כמה מיני תבשילין, האסור עפ"י הלכה³⁶.

26. שו"ע שם ס"ג.

27. נט"ג בין המצרים פנ"ב סט"ו.

28. מג"א שם סק"ד.

29. שו"ע שם ס"ג.

30. רמ"א שם סק"ג.

31. כה"ח סקכ"ו.

32. אשל אברהם (בוטשאטש) שם.

33. שו"ע שם ס"ג.

34. שערי תשובה שם סק"א, ערוך השלחן שם סק"ט.

35. שו"ת שבט הלוי ח"י סי' פ"ג.

36. שו"ת בצל החכמה ח"ד סי' נ"ה, מסגרת השלחן סי' קכ"ב סקכ"ו.

נוהגים לשבת ע"ג קרקע בסעודה המפסקת³⁷ (פרטי דיני ישיבה על הקרקע נתבארו להלן) ואין צריך לחלוץ מנעליו³⁸. ונהגו לאכול פת תבולה באפר³⁹ וכן ביצה קשה⁴⁰ וקרה⁴¹ טבולה באפר⁴².

זימון: לא יישבו שלושה אנשים יחד⁴³ ואם ישבו לא יזמנו⁴⁴.

שיר המעלות: לפני ברהמ"ז אומרים שיר המעלות⁴⁵.

אכילה אחרי ברהמ"ז: אחרי סעודת המפסקת מותר לאכול ולשתות⁴⁶, וגם מותר לשבת על כסא גבוה⁴⁷ עד שקיעת החמה, ואין צריך תוספת לתענית⁴⁸. ולכתחילה נכון יותר להתנות בפה לפני ברהמ"ז שאינו מקבל על עצמו את התענית⁴⁹ ובדיעבד גם אם לא התנה יכול לאכול עוד. וגם אם חשב שכבר לא יאכל יותר, יכול להתחרט ולאכול. כי אין זה נחשב שקיבל על עצמו את התענית⁵⁰. ורק אם קיבל על עצמו את התענית כדיבור אסור בכל העינויים מלבד נעילת נעלי עור⁵¹.

37. שו"ע שם ס"ט כדי שתהא הסעודה שפלה משנ"ב שם סקי"ו.

38. רמ"א שם ס"ו.

39. רמ"א שם ס"ו.

40. רמ"א שם ס"ה.

41. מג"א שם סק"ו.

42. מועד לכל חי סי' י' אות כ"ט, שדי חמד פאה"ש מערכת בין המצרים סי' א' אות ו' וכן מובא ב"התקשרות".

43. שו"ע שם ס"ח.

44. מג"א שם סק"ט.

45. אומרים 'שיר המעלות' כהוראת אדה"ז בסידורו (נעתק בשער הכולל פל"ד ס"ב ובפסקי הסידור שבסוף השו"ע הוצאת קה"ת ח"א במהדורה הישנה עמ' 349, ומשום-מה נשמט מהמהדורה החדשה עמ' תרכו) לומר זאת בכל יום שא"א תחנון.

46. שו"ע או"ח סי' תקנ"ג ס"א.

47. מג"א תקנ"ב סק"ח.

48. מג"א תקנ"ג סק"ג.

49. מג"א שם סק"ב, מחצית השקל שם.

50. משנ"ב שם סק"ב.

51. ט"ז שם סק"א 'דהא אנו רואים בבירור שאינו מקבל עליו לזה כיון שמנעליו ברגליו ואינו חולץ, הרי כאלו אומר בפירוש שאינו מקבל עליו חומר זה עדיין".

זמן תחילת התענית: צריך להפסיק לאכול ולשתות לפני שקיעת החמה, ובעיר פריז לפני השעה 21:37.

ישיבה על הארץ: נהגו לישוב על גבי קרקע⁵² מליל ט"ב עד חצות היום⁵³ ויפסיק בינו לקרקע בבגד שאינו מיוחד למלבושיו⁵⁴ ו"א⁵⁵ שאם מניח דבר לישוב עליו שאינו גבוה טפח הרי זה כמו שיושב בקרקע, ועכשיו נוהג העולם להקל לישוב על כסא נמוך פחות מג' טפחים⁵⁶ ויש סוברים שיש לישוב על כסא נמוך אף שגבוה יותר מג' טפחים⁵⁷.

מעוברות או זקנים וחלושים וכדומה שקשה להם לשבת על כסא נמוך, רשאיין לשבת על כסא רגיל, מאחר שאינו לשם תענוג⁵⁸.

עינויי היום

תשעה באב אסור באכילה ושתייה ורחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשיש המטה ואסור ללמוד תורה⁵⁹.

52. שו"ע או"ח סי' תקנ"ט ט"ג.

53. שו"ע רמ"א שם, מג"א סק"ג, משנ"ב סקי"ב.

54. שערי תשובה שם סק"ח בשם הברכי יוסף בשם מהר"ש שער אריה ומקורו מדברי קבלה משום רוח רעה, ראה דברי הכף החיים שם סקל"ט שרוצה לומר שרוח רעה שורה דווקא בקרקע שאינה מרוצפת באבנים אבל אם היתה הקרקע מרוצפת באבנים אין לחשוש לרוח רעה, ומ"מ מסיק וז"ל "ומ"מ היכא דאפשר יש להחמיר שלא לישוב ע"ג קרקע אפילו אם הוא מרוצף אם לא ע"י הפסק בגד או שק וכדומה".

55. כף החיים שם סק"מ.

56. פסקי תשובות שם סק"ח. מקור: קונטרס עיון תפילה הנספח לסידור דעת קדושים דכל פחות מג' טפחים נחשב סמוך לקרקע.

57. הרבי ישב באבילות ובתשעה באב על ארגז נמוך שגובהו מעל ג' טפחים וכן דעת הגרש"ז אויערבאך הובא בספר הליכות שלמה על ת"ב הערה 14, נדפס בקובץ ישורון גיליון י"ד עמ' תשפ"ז, שאין צריך לדקדק בספסלים הנמוכים שיהי' גובהם פחות מג' טפחים אלא העיקר שיהי' נמוך מהרגיל, וכן הובא בספר אורחות רבנו ח"ב עמ' קל"ח שהיו יושבים ע"ג שרפרף נמוך ולא דקדקו שיהי' דווקא פחות מג' טפחים.

58. מפי מורי הוראות, וכ"כ בערוה"ש יו"ד שפ"ז ט"ג גבי אבל, דמעוברת מותרת לישוב במקום גבוה.

59. שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

יש לנהוג בכל העינויים מתחילת השקיעה של סוף ח' באב דהיינו מתחילת התענית עד סופו⁶⁰. בנוגע לזמן סוף מנהגי אבילות של תשעת הימים הנוהגים בתשעת הימים ראה להלן ערך צאת הצום.

החייבים והפטורים בתענית

הכל חייבים להתענות ארבע צומות הללו ואסור לפרוץ גדר⁶¹.

לקיחת תרופות

לקיחת תרופה⁶² או גלולה מרה וכן כל שאין טעם טוב וערב לחיך⁶³ לצורך רפואה, מותר לבלוע בלי מים בתענית.

ואם א"א להחולה לבלוע בלי מים אז יבלענו עם מעט מים מרים כגון מים עם טיי שחור כדי לפגום בטעם המים⁶⁴.

ואם אין באפשרותו לבלוע הכדורים אלא עם מעט מים רגילים וכן במקרה שצריך לבלוע גלולות שיש בהם מתיקות⁶⁵ או סירופים ממותקים אין להתיר אלא באופן שאם ימנע מלקחתן יגיע לידי מצב של חולי שיהי' פטור מלהתענות⁶⁶.

מעוברות ומניקות: מתענות בתשעה באב ומשלימות כדרך שמתענות ומשלימות ביום כיפור. אולם אם יש להם סיבה מיוחדת כגון הקאות מתמשכות, חולשה מיוחדת, וכן במעוברת כשיש חשש להפלה או לצירים מוקדמים יש להתיר⁶⁷.

60. שו"ע רמ"א סי' תקנ"ג ס"ב, משנ"ב שם סק"ג.

61. שו"ע סי' תקנ"ג סעיף א'.

62. באר היטב סי' תקס"ז סק"ז ומקורו בהלכות קטנות ח"ב סי' צ"ז.

63. פסיקת הגר"ע יוסף ז"ל בספר לב אברהם ע' י"ז. הובא בילקוט יוסף מועדים הלכות ד' תעניות סעיף י"ד.

64. כף החיים סי' תקנ"ד ס"ק ל"ד.

65. ובגלולה שטעמה מתוק יש עצה לקחתה ע"י עטיפתה בנייר מתוק פסקי תשובות עמוד קס"ד הערה 13, שש"כ פל"ט ס"ח.

66. עפ"י שו"ת אג"מ או"ח ח"ג סי' צ"א.

67. ערוך השלחן סי' תקנ"ד ס"ז "אם הן חלושות שקרוב שיפילו לחולי אף בלא סכנה אין להן להתענות ... ובט"ב אפילו שלא במקום סכנה דבמקום חולי לא גזרו רבנן".

יולדת: כל שלושים יום מיום הלידה אינה מתענה⁶⁸.

דין חולה: חולה שאין בו סכנה (וכש"כ שיש בו סכנה) פטור מלהתענות ואסור לו להחמיר על עצמו.⁶⁹

הגדרת חולה שאין בו סכנה: כגון שנפל מחמת חוליו למשכב או שיש לו מיחוש שמצטער כ"כ עד שנחלש ממנו כל גופו אעפ"י שהולך כנפל למשכב הוא דומה⁷⁰.

חולה שנתרפא אך עודנו תשוש כח ויש חשש שאם יצום יחזור לחליו פטור מלהתענות⁷¹.

תשוש כח באופן תמידי או זקן שהרופא אומר שהתענית מזיק לו פטור מלהתענות.⁷²

במקרים פרטיים של חולשה זמנית או קושי לצום וכן במהלך טיפול רפואי או הוראות רופא יש לשאול רב כיצד לנהוג למעשה.

אופן האכילה לפטורים מתענית

כל⁷³ הפטורים מלהתענות רשאים לאכול בבוקר, ואינם צריכים להתענות תענית שעות, ואינם צריכים לאכול פחות מכשיעור⁷⁴, אך לא יאכלו כדי להתענג אלא בשביל בריאות גופם. ונכון שיאכלו בצנעה⁷⁵, אך אינם חייבים להשלים את הצום לאחר זמן⁷⁶ אך מן הנכון לפדות בממון⁷⁷.

68. ערוך השלחן סי' תקנ"ד ס"ח.

69. משנה ברורה סי' תק"נ סק"ד בשם חיי אדם כלל קל"ג ס"ו.

70. שו"ע רמ"א סי' שכ"ח סעיף י"ז, שו"ע"ר סי' שכ"ח סעיף י"ט.

71. ילקוט יוסף מועדים הל' ד' תעניות סעיף ח בשם כמה אחרונים.

72. כף החיים סי' תק"נ סק"ו.

73. שו"ת אבני נזר או"ח סי' תק"מ.

74. כף החיים סי' תקנ"ד סל"א, ערוך השלחן שם ס"ז, שו"ת אור לציון (ח"ג פכ"ט תשובה ה), שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' נ"ו.

75. שערי אפרים דיני קה"ת שער א סעיף י', שו"ת מנח"א ח"ג סי' ג'.

76. משנ"ב סי' תרפ"ו סק"ה.

77. מטה אפרים סי' תר"ב סעיף כ"ג.

חינוך קטנים

קטן שלא מלאו לו י"ג שנים ויום אחד, וקטנה שלא מלאו לה י"ב שנים ויום אחד פטורים מלהתענות ואפילו מתענית שעות⁷⁸, ומ"מ קטן שיש לו דעת להתאבל (כבן 9) יש מחמירים שמאכילים אותו לחם ומים⁷⁹ או מאכל פשוט⁸⁰, כדי להתאבל עם הציבור, אמנם למעשה אין נוהגין כן⁸¹ אלא נותנים להם כל צרכם אך מ"מ ראוי לחנכם שלא יאכלו מעדנים ומיני מתיקה⁸²

בתשעה באב לא יישן עם אשתו במטה⁸³. איסור נגיעה נוהג בלילה, אך יש מתירים הושטה מיד ליד⁸⁴. אולם ביום יש להתיר נגיעה (שאינה של חיבה), אם אינה מקושטת⁸⁵.

תלמוד תורה: אסור ללמוד בתורה, בנביאים, בכתובים, במשנה, במדרש, בגמרא, בהלכה (בכלל זה הלימוד רמב"ם היומי⁸⁶) ובאגדה משום שנאמר "פיקודי ה' ישרים משמחי לב", אלא צריך ללמוד בדברים המצערים, כגון איוב, חלקים מספר ירמיה, מדרש איכה, ובעניני החורבן, כגון בגמרא בפרק הניזקין במסכת גיטין וכדו', וכן את ההלכות של תשעה באב⁸⁷

78. למרות שהכף החיים הביא סי' תקנ"ד סקכ"ג דברי הערוך השלחן ובית הלל דיש לחנך הקטן לתענית שעות מכיון שאין סכנה בדבר מ"מ רוב הפוסקים כתבו שבתעניות דרבנן אין לחנכן אפילו לתענית שעות שו"ת רמ"ע מפאנו סוף סי' קי"א, א"ר סי' תקמ"ט סק"ז, חיי"א כלל קל"ג ס"ו, שו"ת פנ"י מהדורא תנינא או"ח סי' ט"ז, מטה יהודה סי' תקנ"ד משנ"ב סי' תק"נ סק"ה, קשו"ע סי' קכ"א סוס"ט.

79. מג"א סי' תק"נ סק"ב, והאלהיה רבה הנ"ל, חיי"א הנ"ל, קשו"ע הנ"ל, משנ"ב הנ"ל, ומקור הדברים הם מהרמ"ע מפאנו הנ"ל.

80. חיי"א הנ"ל, ומשנ"ב הנ"ל.

81. כף החיים בסי' תק"נ סק"ט, ברכ"י סי' תקמ"ט סק"א.

82. שו"ת באר משה ח"ח סי' צ"ה.

83. שו"ע סי' תקנ"ד סי"ח.

84. בספר קרא עלי מועד הביא הגר"ח קניבסקי באות ל"ח שדעת הגרי"ש אלישיב להתיר.

85. משנ"ב שם סקל"ז בשם המג"א סקי"ט. ובשער הצינון סקמ"ד.

86. היות שהובא במורה שיעור ללמוד את השיעור יומי במוצאי ת"ב.

87. שו"ע או"ח סי' תקנ"ד סעיפים א'-ב'.

לימוד חסידות: מותר⁸⁸ בתשעה באב אך מהנכון שהלימוד ביום זה יהי' בעניני דיומא וכמחז"ל שואלין ודורשין בענינו של יום, כגון ברשימות כ"ק אדמו"ר הצ"צ למגילת איכה⁸⁹.

בנוגע ללימודי יארצייט (במשניות שלאחר התפילה) בתשעה באב וכן לאבל תוך י"ב חודש הנה עד חצות היום, הרי לימוד משניות דאחרי התפילה הוא בפרקי דתענית ומועד-קטן (פרק ג) הידועים, (ואין אומרים משנה דרבי חנניה וכו') ולאחר חצות היום, הרי נוהגים בזה כמו בשאר השיעורים, היינו שהעוסק בזה בכל ימות השנה שומר עליהם גם בתשעה באב⁹⁰.

אפילו בתשעה באב, ש"אסור לקרות בתורה ... חייבים ללמוד תורה בכל רגע ורגע, אלא שהלימוד הוא בחלקי התורה המתאימים ליום זה⁹¹.

כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע היה לומד בכל שנה ושנה בתשעה באב מדרש 'איכה רבה', וסוגיית 'רבי יוחנן' דפרק הניזקין (גיטין נה סע"ב - נח סע"א)⁹².

גם ביום תשעה באב יש לערוך 'סיום' (על מסכת מועד-קטן, שהוא מהעניינים המותרים ללמוד ביום זה)⁹³.

שאלת שלום: אין שואלין בשלום לחברו בתשעה באב⁹⁴. וכן אין לומר בוקר טוב וכדומה⁹⁵. מי שאינו יודע מכך ונותן שלום, משיבים לו בשפה רפה ובכובד ראש⁹⁶, וטוב שיאמר להם שהיום אסור לומר שלום⁹⁷.

88. ספר המנהגים עמ' 46.

89. לקו"ש ח"ט עמ' 250.

90. אג"ק חי"א עמ' ש"ו.

91. ספר השיחות תש"נ ח"ב עמ' 574.

92. ספר המנהגים עמ' 48.

93. ספה"ש תש"נ ח"ב עמ' 579 הערה 189.

94. שו"ע סי' תקנ"ד ס"ב.

95. משנ"ב שם סקמ"א.

96. שו"ע שם.

97. משנ"ב שם סקמ"ב.

ליל תשעה באב

בליל תשעה באב מסירים את הפרוכת⁹⁸. לפני השקיעה⁹⁹ נועלים נעלי גומי ובד או סנדל שאינו של עור¹⁰⁰.

מדליקים אור רק כפי הנחוץ להתפלל ולומר איכה וקִינֹת¹⁰¹. מתפללים ערבית בנחת ודרך בכי כאבלים וכן עושים בקריאת איכה¹⁰²

אחר שמונה-עשרה אומרים קדיש תקבל. יושבים על הארץ¹⁰³ (כנ"ל) וקוראים 'איכה'. בכל פרק המתחיל 'איכה' מגביה קולו יותר¹⁰⁴. וכשמגיע החזן לפסוק 'השיבנו' האחרון, אומרים אותו הקהל בקול רם יחד עם החזן¹⁰⁵.

מסופר על הרה"צ מרוז'ין וחסידיו, בקשר לזריקת 'בערעלאך' ומעשי שובבות בתשעה באב. כנראה הובאו הדברים כדי שלא ירבו באבלות יותר מדי¹⁰⁶.

אחר הקינות אומרים 'ואתה קדוש', קדיש שלם, ללא תקבל. עלינו, קדיש יתום¹⁰⁷.

אָבֵל בתוך ה'שבעה' רשאי ללכת לבית-הכנסת בלילה וביום עד גמר הקינות¹⁰⁸.

98. רמ"א סי' תקנ"ט ס"ב. בנוגע לכיסוי המפה על בימת בית הכנסת נהוג בבית רבינו 770 להשאירה ואילו המפה שעל עמוד החזן מורידים.

99. משנ"ב סי' תקנ"ג סק"ה.

100. ספר המנהגים עמוד 46.

101. שו"ע סי' תקנ"ט ס"ג.

102. רמ"א שם ס"א.

103. ספר מנהג ישראל תורה סי' תקנ"ט סק"ה.

104. רמ"א שם ס"א.

105. התקשרות מנהגי מהרי"ל (הוצאת מכון ירושלים) עמוד רנ"א.

106. ספר המנהגים עמ' 48.

107. לוח כולל חב"ד.

108. שו"ע סי' תקנ"ט ס"ו.

אין נוהגים לישון בלילה על הארץ או לשים אבן תחת הראש¹⁰⁹.

סדר תפילת שחרית

נוטל ידיו בשחרית רק עד קשרי האצבעות¹¹⁰. אם יש לכלוך על גבי העיניים והרגילות היא לשטוף לכלוך זה במים מותר¹¹¹.

שטיפת הפה וצחצוח שיניים

אין לשטוף את הפה בתענית ציבור¹¹², וכן אין לצחצח שיניו.

מי שיש לו צער גדול יש להקל, רק יזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבואו המים לגרונו¹¹³.

מי שיש לו ריח הפה חזק מאוד רשאי לצחצח שיניו במברשת עם משחת שיניים בלא מים¹¹⁴, ואם יש לו צער גדול לצחצח בלא מים מותר גם לשטוף אח"כ הפה במים אך יזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבואו המים לגרונו. וכן מותר להדיח פיו עם משקה כגון מי פה עם מים כי אין חשש שיבלע המשקה היות שמזיק לגוף¹¹⁵.

אין מברכים "שעשה לי כל צורכי"¹¹⁶ עד למחרתו¹¹⁷. לובשים ט"ק ללא ברכה¹¹⁸. אין מתעטפים טלית ואין מניחים תפילין בשחרית¹¹⁹. מנהג העולם שאין נוטלין הציציות לנשקם בברוך שאמר ובק"ש¹²⁰.

109. ספר המנהגים עמ' 46.

110. ספר המנהגים עמ' 47.

111. שוע"ר סי' תרי"ג ס"ג.

112. שו"ע או"ח סי' תקס"ז ס"ג.

113. משנ"ב שם סקי"א.

114. שו"ת מנח"י ח"ד סי' ק"ט.

115. שו"ת באר משה ח"ח סי' צ"ד.

116. סידור אדה"ז.

117. ספר המנהגים עמ' 47 הוראה הצ"צ בשם רבנו הזקן. ודלא כיש נוהגים לברך בלילה כשנועל הסנדל.

118. קיצור שו"ע סי' קכ"ד סעיף ג'.

119. לוח כולל חב"ד משו"ע ריש סי' תקנ"ה.

120. נט"ג פנ"ח סכ"ב.

כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע היה לובש הטלית בבוקר ופושטו, ואחר-כך מניח התפילין ומתפלל בהן כל זה בחדרו, שלא ירגישו בדבר. ובעת שהתפללו אמר תהילים וכיו"ב¹²¹.

הש"ץ אומר 'עננו' בין 'גואל ישראל' ל'רפאנו'.

שכח לומר עננו: טעה הש"ץ ולא אמר עננו ונזכר לפני שאמר את השם מברכת רפאנו חוזר ואומר עננו ורפאנו, אבל נזכר לאחר חתימת רפאנו אומר עננו קודם חתימת שומע תפילה ויחתום "ברוך אתה ה' העונה בעת צרה ושומע תפילה. שכח גם בשומע תפילה, אומרה בברכה בפ"ע אחר ברכת שים שלום¹²².

נשיאת כפיים בשחרית: בשחרית אין נשיאת כפיים, ואין הש"ץ אומר: "אלוקינו ואלוקי אבותינו, ברכנו..." אין אומרים תחנון. הש"ץ אומר חצי קדיש. קוראים לשלושה אנשים בפרשת ואתחנן "כי תוליד בנים", והשלישי הוא המפטיר. חצי קדיש¹²³. הפטרה בירמיהו (ח, יג – ט, כג) "אסוף אסיפם"¹²⁴.

כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב היה עולה למפטיר. ולפעמים בשחרית וגם במנחה¹²⁵.

אמירת כל הקינות. אשרי. ובא לציון גואל, ומדלגים פסוק "ואני זאת בריתי". קדיש שלם בלא תקבל. עלינו. קדיש יתום. בסיום תפילת שחרית אין אומרים 'שיר של יום' ו'אין כאלוקינו'¹²⁶. לאחר מכן קורא כל אחד ואחד לעצמו 'איכה'¹²⁷.

121. ספר המנהגים עמ' 47.

122. שוע"ר סי' קי"ט ס"ה.

123. כך נהג הרבי בתשמ"ח.

124. רמ"א סי' תקנ"ט ס"ד.

125. ספר המנהגים עמ' 48.

126. לוח כולל חב"ד.

127. ספר המנהגים עמ' 48.

ברית מילה: אם יש ברית מילה בתשעה באב, עורכים את הברית לאחר שגומרים הקינות¹²⁸, ומותר לאבי הבן ואמו, לסנדק ולמוהל ללבוש בגדי שבת לאחר שגמרו את הקינות עד אחר המילה¹²⁹, ולאחר המילה פושטין בגדי שבת¹³⁰ אסור להם לנעול נעלי עור.

לאחר המילה מברכים על היין "אשר קידש", ונותנים לילד קטן¹³¹ מגיל שש עד גיל תשע¹³² לשותת מהכוס.

שיעור תניא יומי: לכאורה מותר גם ללמדו בבוקר היות שלימוד חסידות מותר כפי שנתבאר למעלה, אך בכל זאת עדיף לומר את השיעור היומי לפני תפילת מנחה¹³³

שיעור תהילים וחומש יומי: יש לאמרם לפני תפילת מנחה.¹³⁴

שיעור רמב"ם יומי: במורה שיעור לרמב"ם היומי כתוב "השיעור של תשעה באב ללמוד במוצאי ת"ב".

שיעור הלכות בית הבחירה: לאחרי חצות היום או להשלים במוצאי היום¹³⁵

הליכה לבית החיים: יש נוהגים¹³⁶ ללכת לבית הקברות כדי שיבקשו עלינו רחמים¹³⁷ וילך ביחיד או עם עוד אחד ולא בקבוצה¹³⁸ ובספר

128. שו"ע סי' תקנ"ט ט"ז.

129. רמ"א שם.

130. משנ"ב שם סקל"ד.

131. עפ"י פסק הסידור בסדר מילה שכתב רבינו שבכל ברית יכול ליתן לכתחילה לשתות לקטן וכן משמע בשו"ע רבינו בסי' תרכ"א ט"ו שהמנהג הפשוט ליתן לקטנים.

132. תורת היולדת פמ"ח הע' כ'.

133. ספר המנהגים עמ' 47 ד"ה במנחה: "וכל השיעורים השייכים לשחרית".

134. שם.

135. ספה"ש תנש"א ח"ב עמ' 691 הערה 87.

136. רמ"א סי' תקנ"ט ט"י.

137. תענית ט"ז, א'.

138. משנ"ב שם סקמ"א בשם השל"ה.

המנהגים¹³⁹ כתב ע"כ הרבי "לא ראיתי את כ"ק מו"ח אדמו"ר הולך לבית-החיים בתשעה באב"¹⁴⁰.

עשיית מלאכה

נוהגים להימנע מעשיית מלאכה שיש בה שיהוי קצת מכניסת ת"ב ועד חצות היום¹⁴¹

מלאכת דבר האבד מותרת¹⁴²

אפילו קודם חצות מותר לעשות מלאכות של צרכי ביתו אפילו בביתו על ידי גוי¹⁴³.

כל העושה מלאכה בתשעה באב, ואפילו לאחר חצות, אינו רואה סימן ברכה¹⁴⁴ מאותן מעות שמרויח מאותה מלאכה¹⁴⁵. ודוקא כשקובע עצמו למלאכה ומסיח דעתו מהאבילות¹⁴⁶.

סדר תפילת מנחה

תפילת מנחה – בשעה מאוחרת יחסית¹⁴⁷.

אגרא דתעניתא: מנהג ישראל להרבות צדקה (בסבר פנים יפות¹⁴⁸) ביום התענית לפני תפילה מנחה, ויש משערינן מה שהיה אוכל ביום זה ונותן לעניים¹⁴⁹

139. ספר המנהגים עמ' 47.

140. באג"ק חי"א עמ' ש"ז מובא הטעם, "כיון שאי אפשר לטבול ביום זה מקודם לזה במקוה, ועד"ז מצאתי בנימוקי אור"ח סי' תקנ"ט להרה"צ ממונקאטש.

141. שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ב, ביאור הלכה ד"ה במקום, משנ"ב שם סקמ"ג.

142. שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ג.

143. שם סכ"ב.

144. שם סכ"ד.

145. משנ"ב שם סק"נ.

146. שם סקמ"ט.

147. ספר המנהגים עמ' 48.

148. רמב"ם הל' מתנות עניים פ"י ה"ד. טוש"ע יו"ד סי' רמ"ט ס"ג.

149. משנ"ב סי' תקס"ו ס"ק י"ב. ומהטעמים לזה כדי שמה שאינו אוכל ושותה ביום התענית אכן יעלה סכום זה לקדושה ממש ולא ישאר סכום הסעודות בכיסו להשתמש בו לעניני חול

מתעטפים בבברכה בטלית ומניחים בברכה תפילין של רש"י. קוראים בהם קריאת-שמע (כדי לומר קריאת-שמע בתפילין, אומרים את כל שלוש הפרשיות). שיר של יום. אין כאלוקינו, וכל השיעורים (כולל: חת"ת. וענייני בית הבחירה) השייכים לשחרית¹⁵⁰.

אחר כך סדר תפילת מנחה: וידבר. קטורת. אשרי. חצי קדיש. קוראים "ויחל" לשלושה אנשים, והשלישי מפטיר ב"דרשו ה' בהימצאו". יהללו. חצי קדיש. שמונה-עשרה. אומרים נחם בבונה ירושלים, ועננו (בתפילת לחש) בשומע תפילה¹⁵¹.

שכח לומר נחם אומרו בברכת שמע קולנו אחר עננו, או ב'רצה' קודם ותחזינה, או במודים קודם ועל כולם, ואם שכח אינו חוזר¹⁵². שכח לומר עננו יאמרנו (ללא חתימה) אחר אלוקי נצור קודם יהיו לרצון¹⁵³.

בחזרת הש"ץ אומר עננו בין גואל לרופא, נחם בבונה ירושלים, "אלוקינו ואלוקי אבותינו, ברכנו..." קדיש תתקבל. עלינו. קדיש יתום¹⁵⁴.

לאחר מנחה (קודם השקיעה), מניחים תפילין דרבנו-תם ואומרים קריאת-שמע, קדש, והיה כי יביאך, ושש זכירות¹⁵⁵.

סיום הצום בעיר פריז צרפת בשעה 22:15 בערב.

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה¹⁵⁶.

הלכתא למשיחא

כל הצומות האלו עתידים ליבטל לימות המשיח. ולא עוד אלא שהם עתידים להיות יום טוב וימי ששון ושמחה שנאמר כה אמר ה' צבאות

(תו"מ התוועדות תשמ"ט ח"ב עמ' 460 הערה 35).

150. ספר המנהגים עמ' 47.

151. התקשרות.

152. סדור.

153. שם.

154. לוח כולל חב"ד.

155. התקשרות.

156. שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ה.

צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו¹⁵⁷.

מכיון שסיבת חורבן בית שני הוא מפני שהיתה בו שנאת חינם¹⁵⁸ וכתוצאה מכך אנו צמים, ולכן ע"י אהבת ישראל ואחדות ישראל שהינם ההיפך של שנאת חינם מתבטלת סיבת הגלות ובדרך ממילא מתהפכים כל הצומות ל"ימים טובים וימי ששון ושמחה"¹⁵⁹.

מוצאי הצום

כמדומה, שבלייל מוצאי תשעה באב נוטלין את הידיים ג' פעמים לסירוגין כמו נטילת ידיים שחרית, אבל בלא ברכה¹⁶⁰. הנטילה¹⁶¹ וכן נעילת נעליו ורחיצת פניו ופיו¹⁶² צריכה להיות לפני קידוש לבנה.

מתשעה באב ואילך יש להוסיף בלימוד התורה בלילות¹⁶³.

יש לערוך סיום מסכת גם במוצאי תשעה באב¹⁶⁴.

סוף מנהגי אבילות של תשעת הימים:

בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל ונשרף עד שקיעת החמה ביום עשירי¹⁶⁵

מנהג הספרדים ועדות המזרח: מותר להתרחץ, להסתפר ולכבס מיד במוצאי ת"ב אולם בנוגע לאכילת בשר ושתיית יין המנהג הכשר הוא שלא לאכול עד השקיעה של עשירי באב, חוץ אם חל בע"ש שאז מותר

157. רמב"ם סוף הלכות תעניות.

158. יומא ט', ב'.

159. לקוטי שיחות חלק ב"ה ע' 269.

160. ספר המנהגים עמ' 47.

161. אג"ק ח"ב עמ' רפ"ד.

162. לוח כולל חב"ד.

163. לקו"ש חלק י"ד עמ' 206.

164. תו"מ תשמ"ט ח"ד עמ' 94.

165. שו"ע ריש סי' תקנ"ח.

רק לטעום מהתבשילין שיש בהם בשר לכבוד שבת. בנוגע לאמירת שהחיינו נכון להחמיר עד מוצאי עשירי באב זולת בברית ופדיון הבן¹⁶⁶.

בנוגע לשמיעת שירים יש להמתין עד חצות היום¹⁶⁷.

מנהג האשכנזים וחב"ד: בשנה רגילה מותר להתרחץ, להסתפר ולכבס, וללבוש בגדים נקיים, וכן לאכול בשר ולשתות יין ולנגן כלי שיר ולשמוע כלי זמר ולעשות או לקנות וללבוש בגדים חדשים מחצות יום עשירי באב¹⁶⁸.

ולענין ברכת שהחיינו נזהרין מלברך עד סוף יום עשירי¹⁶⁹.

בקיעות שנה זו שחל י' אב בע"ש

בנוגע לרחיצה תספורת וכיבוס כתב המג"א להתיר בע"ש מבוקר יום עשירי¹⁷⁰ אולם נחלקו הפוסקים אם לשון המג"א מדויק ולכן יש שהקילו מיד במוצאי הצום¹⁷¹ ויש שהתירו רק מבוקר¹⁷² יום עשירי ובשעת הדחק יש להתיר במוצאי הצום¹⁷³.

166. שו"ת יחווה דעת ח"ה סי' מ"א, וחזון עובדיה ארבע תעניות עמודים תי"ג-תי"ח.

167. ספר מועד לכל חי לרב חיים פאלאג'י סי' י' אות צ"ב.

168. שו"ע סי' תקנ"ח ס"א, מג"א סק"א, מקור חיים שם.

169. שערי תשובה שם סק"ב, שו"ת התעוררות תשובה ח"ג סי' כ"א, כף החיים סי' תקנ"ח ס"ח.

170. מג"א שם סק"א.

171. סדור בית יעקב ליעב"ץ דיני תשעה באב חלון ה' סק"ו, עמק ברכה סי' צ"ב, שו"ת רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ה וכן פסקו הגרש"ז אויערבאך שש"כ פמ"ב סעיף ה', והגר"ש וואזנער בקובץ מבית לוי עמ' ל"ט, פסקי תשובות סי' תקנ"ח סוף עמ' קכ"ד.

172. אליהו רבה סוף סי' תקנ"ט סקל"א הביאו השערי תשובה סי' תקנ"ח סק"ב, ערוך השלחן סי' תקנ"ח ס"ב, קיצור שו"ע סי' קכ"ד סוף סעיף כ'.

173. דעת הגר"ש אלישיב בספר אשרי האישי ח"ג פע"א סמ"א מתיר בשעת הדחק ובנט"ג בין המצרים פפ"ח ס"ב מתיר כשיש צורך.

בנוגע לכיבוס לפני חצות נחלקו פוסקי זמננו אם מותר לכבס רק בגדי שבת¹⁷⁴ או אפשר לכבס בגדי חול¹⁷⁵ או רק להוסיף בגדי חול עם בגדי שבת¹⁷⁶ ולכן יעשו שאלת חכם.

אכילת בשר ושתיית יין ושמיעת כלי זמר מותרים רק מחצות היום¹⁷⁷. ולענין ברכת שהחיינו נזהרין מלברך עד סוף יום עשירי¹⁷⁸.

174. הגרש"ז אויערבאך שש"כ פמ"ב סעיף ה' סוף הערה ט"ז, וכן משמע מפשטות לשון המג"א.

175. והגר"ש וואזנער בקובץ מבית לוי עמ' ל"ט, חוט שני שבת ח"ב עמ' שכ"ח, נט"ג בין המצרים פפ"ח ס"ב.

176. שו"ת שבט הקהתי ח"ג סי' קפ"ב.

177. ערוך השלחן שם סוס"ב.

178. שערי תשובה שם סק"ב, שו"ת התעוררות תשובה ח"ג סי' כ"א, כף החיים סי' תקנ"ח ס"ח.